

Μακεδονικά

Τόμ. 2

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

1941-1952

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1953

Τραγούδια Βαλλαχάδων

Κωνστ. Τσούρκας, Στίλπων Π. Κυριακίδης

doi: [10.12681/makedonika.9269](https://doi.org/10.12681/makedonika.9269)

Copyright © 2016, Κωνστ. Τσούρκας, Στίλπων Π. Κυριακίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσούρκας Κ., & Κυριακίδης Σ. Π. (2017). Τραγούδια Βαλλαχάδων. *Μακεδονικά*, 2, 461–471.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.9269>

ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΒΑΛΛΑΧΑΔΩΝ

Μεταξὺ τῶν πόλεων Σιατίστης, Καστορίας καὶ Γρεβενῶν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ὑπῆρχον πέντε ἕως ἕξ χωρία τουρκικά,¹ τὰ ὁποῖα ὠμίλου καθαρὰ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν χωρὶς νὰ γνωρίζουν οὔτε γοῦ τουρκικά. Αὐτοὶ ἔφυγαν ὡς ἀνταλλάξιμοι στὰ 1923. Ὀνομάσθησαν Βαλλαχᾶδες ἀπὸ τὸν τουρκικὸν ὄρκον βάλλαχί, δηλ. μὰ τὸν Θεόν, διεκρίνοντο δὲ διὰ τὴν ἐργατικότητα, τὴν ἐντιμότητα καὶ τὴν λιτότητα των. Σχέσεις εἶχον μόνον μὲ τοὺς Ἑλληνας χριστιανούς, μισοῦσαν τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Τουρκαλβανούς, ὠρρίζοντο εἰς τὸ ὄνομα τῆς Παναγίας, ἔδιδον λάδι εἰς τὰ παρακλήσια, ἦναπτον κηριὰ εἰς τὰ εἰκονίσματα, διασκέδαζαν μὲ τραγούδια ἑλληνικά καὶ δὲν τοὺς ξεχώριζε τίποτε ἀπὸ τοὺς χριστιανούς· μόνον ποῦ ὠνομάζοντο Τοῦρκοι. Οὔτε γράμματα τουρκικά ἐγνώριζον οὔτε προσεχάς.

Τώρα πότε ἔγιναν Τοῦρκοι; Οἱ ἱστορικοὶ ἄς ἀποφανθοῦν. Ἡμεῖς ἐκ παραδόσεων γνωρίζομεν ὅτι ἐτούρκευσαν περὶ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, ἀφοῦ καὶ ἐπίθετα μέχρι σήμερον ὑπάρχουν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν γειτονικῶν χριστιανικῶν χωρίων. Δηλαδή πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν εὐρίσκοντο μὲ τὸ αὐτὸ ἐπίθετον χριστιανοὶ καὶ Τοῦρκοι, μὲ χωράφια ἀδελφομοίρια καὶ μεταξὺ των ἐγνώριζαν ὅτι ἦσαν ἑξαδέλφια τρίτα, τέταρτα ἢ καὶ πέμπτα. Κατωτέρω παραθέτομεν μερικὰ ἀπὸ τὰ τραγούδια, ποῦ τραγουδοῦσαν.

1.

*Ἐπὲς στὸ ὄνειρό μου καὶ στὸν ὕπνο μου
ἦρθε μιὰ μανθρομμάτα καὶ μὲ ξύπνησε.
Ξυπνῶ καὶ δὲν τὴ βλέπω, κλαίγω, λιποθυμῶ,
τὰ ροῦχα μου ξεσχίζω καὶ τὰ βλαστημῶ.
Στὴ σιράτα,² ποῦ πηγαίνω, βρίσκω ἓνα δεντρί,³
στὰ μῆλα φορτωμένο καὶ πάνω μιὰ ξανθειά.
Κάνω νὰ πάρω μῆλο, πιάνω τὸ χέρι της,
Χριστέ καὶ Παναγιά μου, νὰ γένω ταῖρι της.
Κάνω νὰ πιάσω φύλλο, πιάνω τὸ στήθο της,
Χριστέ καὶ Παναγιά μου, νὰ μπῶ στὸ σιρῶμα της.*

¹ [Ὁ συγγραφεὺς ἐννοεῖ μουσουλμανικά. — Σ. τ. Δ.]

² Στὸ δρόμο

³ ἢ μιὰ μηλιά.

2.

Ἐσὺ ὄσαι παντρεμένη—μωρὴ Σιέγκου—
 ἔχεις καὶ παιδιὰ,
 τὸν ἄντρα σου τὸν φαρμακῶνεις, φαρμάκι τὸν ποτᾶς,¹
 καὶ τὰ παιδιὰ τ' ἀφήνεις γῦρο στὴ γειτονιά,
 στὸ Μπουγατσκό νὰ πάνης, στὸν Τούλα κωρατζῆ,
 νὰ στείλῃς ἓνα γράμμα καὶ μιὰ πικρὴ γραφή,
 νὰ στείλῃς τοῦ Χαλίλη, γρήγορα νὰ ἐρθῆ.
 «Νύχτα μέρα νὰ κάνης—Χαλίλη μου—
 στὸ σπίτι νὰ βρεθῆς.
 Μᾶς πάτησαν οἱ κλέφτες—Χαλίλη μου—
 μᾶς πῆραν τὸ βρακί,
 τὸ κρέμασαν στὸ τσινάρι Χαλίλη μου—
 νὰ σκάζουν² οἱ ἐχθροί.

3.

Σαράντα πέντε Κυριακὲς κ' ἐξήντα δυὸ βδομάδες
 δὲν εἶδα τὴν ἀγάπη μου, δὲν εἶδα τὴν καλή μου.
 Μιὰ Κυριακίτσα τὸ πρῶτ' τὴν εἶδα στολισμένη,
 μὲ δυὸ μαντήλια στὸ λαιμὸ καὶ τέσσερα στὰ χέρια
 καὶ στὸ χορδὸ, πὸν χόρευε, ὄλο μπρουστὰ τραβοῦσε,
 καὶ μὲ τὸ μάτι τὴν βαρῶ καὶ μὲ τὰ χεῖλη τὴν λέω.
 «Ποῦ ὄσαν ἰφές, ποῦ ὄσαν προχθές, ἀγάπη μου,³
 —Ἰφές ἤμουν στὴν μάννα μου, προφές στὴν ἀδερφή μου,
 καὶ τώρα μείναμε τὰ δυὸ, τὰ δυὸ τ' ἀγαπημένα,
 καὶ φίλησε κὶ ἀγκάλιασε, ὡς πον νὰ ξημερώσῃ,
 ὡς πον νὰ βγῆ ὁ Ἀγγερινὸς κ' ἡ Πούλια μὲ τ' ἀστέρια.»

4.

Τ' ἀκούσατε, [τὸ μάθατε]⁴ τί γένικι τούτην τὴν ἐβδομάδα;
 Χασάν βεης παντρεύεται καὶ παίρνει τὴν Ἀρζούλα.
 Τὴν παίρνει μὲν κὶ μιὰ βραδεῖα, ἓνα Σαββάτο βράδου.
 Τρεῖς μέρες κάμνει τὴ χαρά, τρεῖς μέρες, τρεῖς βδομάδες,
 τὴν Κυριακὴ σηκώνεται κράζει τὸν πεθερό του.

¹ [Ὁ στ. ἄμετρος, Διορθωτέος :

τὸν ἄντρα σ' φαρμακῶνεις, φαρμάκι τὸν ποτᾶς;—Σ.τ.Δ.]

² Ἡ νὰ χ α ἰ ρ ω ν τ α ι ι. [Τοῦτο προτιμότερον.—Σ. τ. Δ.]

³ [Ὁ στίχος ἀτελής.—Σ.τ.Δ.]

⁴ [Πλεονάζει.—Σ.τ.Δ.].

«Ἐλα, νταή Χαλήμ βεη, νὰ πάρης τὴν Ἄρζούλα.
Ἄρζούλα μᾶς ἀντρόπιασε καὶ βγῆκε πατημένη.
— Ἀμάν, γαμπρὲ Χασάν βεη, γαμπρὲ μου κὶ ἀνιπέ μου,
αὐτὸ νὰ μὴ το κάνης.¹
Σὲ δίδω τὰ χωράφια μου, σὲ δίδω τὸ τσιφλίκι,
κι ἂν δέν σε σώνουν ὅλ' αὐτά, σὲ δίδω καὶ τὸν μύλον.

5.²

Βουλιοῦμαι μιά, βουλιοῦμαι δύο, βουλιοῦμαι τρεῖς καὶ πέντε,
βουλιοῦμαι νὰ ξενετενθῶ στὰ ἔρημα τὰ ξένα.
Βάλε, μαννά μ', καὶ ζύμωσε τὸ γυιό σου παξιμάδι,
μὲ δάκρυα βάλε τὸ νερό, μὲ πόνοους ζύμωσε το,
καὶ μὲ τοὺς ἀναστεναγμοὺς βάλε φωτιά στὸ φουῶρο.
Τὸν λόγο δὲν ἀπόσωσε κὶ ὁ κιοατζῆς φωνάζει,
κὶ ὁ κιοατζῆς ἐφώναξε ἀπὸ τὸ μεσοχώρι.
«Ἄιντε, παιδιά, νὰ φύγωμε καὶ νὰ ξενετενθοῦμε.
Ἡ ξενετειά εἶναι πικρά, βαριά φαρμακωμένη,
μὰ ὁ ζωντανὸς ὁ χωρισμὸς παρηγοριά δὲν ἔχει.
Χαρὰ στοὺς νιοὺς πὺ νταγαντοῦν.³

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΡΚΑΣ

[Ἐπὶ τῆ εὐκαιρίᾳ τῆς δημοσιεύσεως τῶν ἀνωτέρω ἄσμάτων τῶν Βαλλαχάδων, τὰ ὁποῖα περιέσωσεν ἡ μνήμη τοῦ θαλεροῦ πρεσβύτου κ. Κ. Τσοῦρκα, ἐθεώρησα σκόπιμον νὰ συγκεντρώσω ἔδῳ τὰς ὑπαρχούσας περὶ αὐτῶν πληροφορίας.

Ποῖοι ἦσαν οἱ Βαλλαχᾶδες ἢ Βαλλαᾶδες οὗτοι μᾶς λέγει ὁ καταγράψας τὰ ἀνωτέρω ἄσματα ἦσαν μωαμεθανοί, ὁμιλοῦντες τὴν ἑλληνικὴν καὶ κατοικοῦντες μεταξὺ τῶν πόλεων Σιατίστης, Καστορίας καὶ Γρεβενῶν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, οἵτινες ἀνεχώρησαν ὡς ἀνταλλάξιμοι εἰς τὴν Τουρκίαν.

Καθ' ὅσον γνωρίζω, ὁ πρῶτος σημειώσας τὴν παρουσίαν αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁ Rouqueville, μολονότι δὲν τοὺς ὀνομάζει μὲ τὸ ὄνομα Βαλλαχᾶδες, μὲ τὸ ὁποῖον ἦσαν γνωστοὶ εἰς τοὺς γειτνιαζοντας Ἑλληνας. Οὗτος, ὡς γνωστόν, πλὴν τῆς ἄλλης Ἑλλάδος περιῆλθε, καθ' ὃν χρόνον ἦτο πρόξενος τῆς Γαλλίας παρὰ τῷ Ἄλῃ Πασᾶ, καὶ τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν, τὰ

¹ [Ὁ στίχος ἀτελής.— Σ.τ. Δ.]

² Τὸ τραγούδι αὐτὸ δὲν εἶναι τῶν Βαλλαχάδων, εἶναι τοῦ Βογατσικοῦ.

³ [Ὁ στίχος ἀτελής.— Σ.τ. Δ.]

δὲ τῶν περιηγήσεων αὐτοῦ ἐξέθεσεν εἰς τὸ πολὺ γνωστὸν βιβλίον του Voyage de la Grèce, ἐκδοθὲν εἰς πρώτην ἔκδοσιν τὸ 1820. Ὁ Rouqueville, ὡς εἶπον, δὲν ὀμιλεῖ περὶ Βαλλαχάδων οὔτε καὶ λέγει ὅτι ἐχρησιμοποιοῦν Τούρκοι τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὀμιλεῖ ὅμως περὶ μεγάλης ἀνακαλύψεως, τὴν ὁποίαν ἔκαμε, Τούρκων Βαρδαριωτῶν, οἵτινες εἶναι γνωστοὶ ἐκ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας.¹ Ὅτι ὅμως οἱ Βαρδαριῶται οὗτοι τοῦ Rouqueville εἶναι οἱ Βαλλαχᾶδες προκύπτει ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι κέντρον αὐτῶν κατὰ τὸν περιηγητὴν εἶναι ἡ Ἀνασελίτσα μετὰ τῶν περὶ αὐτὴν χωρίων,² ὅπου κυρίως οἱ τελευταῖοι κατοικοῦν. Ὁ Rouqueville, ἀναχωρήσας ἐξ Ἀνασελίτσης διὰ τὴν Καστορίαν, διέρχεται διὰ τοῦ χωρίου Vaïrès, χωρίου Βαλλαχάδων,³ φθάνει μέχρι τοῦ ποταμοῦ Γραμούση, τὸν ὁποῖον διελθὼν, ἀνέρχεται πρὸς τοὺς Cherbadéz, χωρίον, καθὼς λέγει, κατοικούμενον ὑπὸ χριστιανῶν καὶ Τούρκων εἰρηνικῶν, ἀσχολουμένων περὶ τὴν κτηνοτροφίαν καὶ τὴν γεωργίαν. Ἐκ τοῦ ὕψους ἐκεῖνου βλέπει διὰ πρώτην φορὰν τὴν Καστορίαν. «Ἡμίσειαν λεύγαν πρὸς ἀνατολὰς, λέγει,⁴ εἶδον τὸ Dislapo' ἐν καὶ ἡμισυ μίλλιον πρὸς βορρᾶν τὴν Bobista' τρία μίλλια περαιτέρω τὸ Touri καὶ Coustourachi⁵, χωρία κεκαλυμμένα ὑπὸ ἀμπελώνων, κατοικούμενα δὲ ὑπὸ πληθυσμοῦ μεικτοῦ ἐκ χριστιανῶν καὶ μωαμεθανῶν Βαρδαριωτῶν, οἱ ὁποῖοι εἶναι ὀνομαστοὶ ὡς οἱ ἡμερώτατοι καὶ φιλοξενότατοι τῆς Μακεδονίας.»⁶ Τὴν γνώμην τοῦ Rouqueville περὶ τῆς ἐγκαταστάσεως Βαρδαριωτῶν Τούρκων εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἐδέχθη καὶ ὁ Tafel ἐν τῷ περὶ Θεσσαλονίκης ἔργῳ του,⁷ νομίζω ὅμως ὅτι ἔδειξα ἐπαρκῶς ὅτι οἱ Βαρδαριῶται Τούρκοι οὔτε πρὸς τοὺς Πέρσας τοῦ Θεοφύβου ἔχουν σχέσιν,

¹ Rouqueville, Voyage de la Grèce. 2e edit. Paris, 1826, τ. III σ. 74 κέ.

² Ἐνθ' ἀν. τ. II, 509. La ville de Lepchista, ou Lepsini, que les Grecs appellent Anaselitzas, fut fondée dans le quatorzième siècle, par une colonie Bardariote devenue mahométane, que les sultans faisaient succéder aux chrétiens qu' ils avaient massacrés ou trainés en esclavage.

³ Βλ. Β. Δ. Ζώτου Μολοσσοῦ, Ἠπειρωτικαὶ μακεδονικαὶ μελέται. Τόμ. Δ'. Δρομολόγιον τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου ἀρχαιολογικόν, ἱστορικόν, γεωγραφικόν, στρατιωτικόν, στατιστικόν καὶ ἐμπορικόν. Τεύχ. Γ'. Μακεδονία καὶ Σερβία. Ἀθῆναι 1887, σ. 254 «Βαϊρέζη 1½ ὥρ. ἀπὸ Ἀνω Σελίτσα [Ἀνασελίτσα] προάστειον 150 οἰκῶν 1000 ψ. Βαλλαχάδων ἐκτεθλημένων ζώντων ἀπὸ τοὺς γεωργοὺς χριστιανούς τῶν πέριξ χριστιανικῶν χωρίων, οἵτινες καλλιεργοῦσι τὰς γαίας.»

⁴ Ἐνθ' ἀν. τ. II, 515.

⁵ Παραθέτω τὰ ὀνόματα ὅπως τὰ γράφει ὁ Rouqueville, διότι δὲν ταυτίζονται ἀπολύτως πρὸς τὰ σήμερον γνωστὰ ὀνόματα τῶν χωρίων τῶν Βαλλαχάδων.

⁶ Ἐνθ' ἀν. τ. II, 515. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω χωρίων ὁ Rouqueville ἐν σ. 508 ἀναφέρει ὡς μωαμεθανικὰ τὰ Piliori καὶ Vinia. Τὸ χωρίον Trapézitza ἀναφέρει ὡς ἰδιοκτησίαν τοῦ ἀγιάνη τῆς Λεψίστας, τὸ δὲ Marchista ὡς τσιφλίκιον ἑλληνικόν.

⁷ Th. Tafel, De Thessalonica ejusque agro. Dissertatio geographica. Berolini, 1839, σ. 77 κέ.

τοὺς ὁποίους ὁ Θεόφιλος διέσπειρε κατὰ τούρμας ἀνὰ τὰ θέματα, οὔτε καὶ πρὸς τοὺς Βαίλαχάδες, διότι ἦσαν ἐγκατεστημένοι πολὺ ἀνατολικώτερον, εἰς τὰς ὄχθιας τοῦ Ἄξιου, ὅπως δεικνύει καὶ τὸ ὄνομά των καὶ ἄλλαι περὶ τῆς ἐπισκοπῆς Βαρδαριωτῶν πληροφορίες.¹

Ὅλοι, οἱ μετὰ τὸν Rouqueville γράψαντες περὶ Βαλλαχάδων, ἐγγώριοι κυρίως λόγιοι ἢ Ἕλληνες ταξειδιῶται, δέχονται, ὅπως καὶ ὁ περισώσας τὰ ὀλίγα ἔσματα, συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιτόπιον παράδοσιν, ὅτι οὗτοι ἦσαν Ἕλληνες ἐντόπιοι ἐξισλαμισθέντες, οἵτινες καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν διετήρησαν, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ θρησκευτικὰς ἀκόμη δοξασίας καὶ πεποιθήσεις καὶ λατρευτικὰς πράξεις χριστιανικὰς. Διαφορὰ γνωμῶν ὑπάρχει μόνον ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς ἐξισλαμίσεως αὐτῶν. Παλαιότατος τούτων, καθ' ὅσον γνωρίζω, εἶναι ὁ Ἕλλην λοχαγὸς τοῦ μηχανικοῦ Β. Νικολαΐδης, ὅστις, περιοδεύσας περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος τὴν Τουρκίαν, ἐπεσκέφθη καὶ τὴν περιοχὴν τῶν Βαλλαχάδων καὶ παρέχει ἀρκετὰς περὶ αὐτῶν πληροφορίες.² Οὗτος προφανῶς κατὰ τοπικὴν τῶν Βαλλαχάδων παράδοσιν ἀφηγεῖται τὰ τῆς ἐξισλαμίσεως αὐτῶν ὡς ἐξῆς.

« Πρὸ δύο περιῖπου αἰῶνων δύο Ἕλληνες νεανία ἤχθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰς τὸ παλάτιον τοῦ Σουλτάνου καὶ ἐξισλαμισθέντες ὠνομάσθησαν ὁ μὲν Σινὰν Τσαούς, ὁ δὲ Χουσιὲν Τσαούς. Ἐπανελθόντες βραδύτερον εἰς τὴν πατρίδα των, τὸ χωρίον Λουφρι, τοῦ ὁποίου τὰ ἐρείπια εἰσὶν ἀκόμη παρὰ τὴν Λεψίσταν, ἤρχισαν κηρύττοντες τὸν ἰσλαμισμὸν· εἶχον πολλοὺς βοηθοὺς· βοηθούμενοι ὑπὸ τῆς πίεσεως, ἣ ὁποία ἐβάρυνε τοὺς χριστιανοὺς (ἐνθουσιασμένους ἐκ τῆς ἐλπίδος, ὅτι θὰ φέρουν ὄπλα καὶ θὰ ἀποβοῦν εἰς τὸ μέλλον κύριοι ἀπὸ δούλων), προσηλύτισαν ἀρκετούς, οἵτινες κατέφκησαν τὴν Λεψίσταν καὶ τὰ πέριξ χωρία.

Οἱ δύο οὗτοι ἀρχηγοὶ ἔλαβον ὡς ἀνταμοιβὴν τὸν τίτλον τοῦ βέη, τὸν ὁποῖον διατηροῦν ἀκόμη οἱ ἀπόγονοί των. Ἄλλ' ἡ ἀριστοκρατία αὕτη ἐπληθύνθη ὑπερβαλλόντως, καθ' ὅσον ὁ Ἄλῃ Πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων διέ-

¹ Στ. Π. Κυριακίδου, Βυζαντινὰ μελέται II - V, σ. 252 κέ., 258. Εἶναι περιέργως ἡ πληροφορία τοῦ Rouqueville ὅτι εἶδεν εἰς χεῖρας Βαρδαριωτῶν (δηλ. Βαλλαχάδων) εὐαγγέλιον εἰς τουρκικὴν γλῶσσαν, τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ δι' αὐτὸν τεκμήριον τῆς παλαιᾶς τουρκικῆς αὐτῶν καταγωγῆς. Ἄλλὰ ποίου αἰῶνος ἦτο τὸ εὐαγγέλιον αὐτό καὶ πότε οἱ Βαρδαριῶται ἐξελληνίσθησαν, διὰ τὰ ἐκμουσουλμανισθῶσι κατόπιν;

² Τὰς ἐντυπώσεις καὶ τὸ δρομολόγιον αὐτοῦ ὁ Νικολαΐδης ἐδημοσίευσε γαλλιστὶ μὲ τὸν τίτλον: B. Nicolaïdy, Les Turcs et la Turquie contemporaine, Itinéraire et compte - rendu de voyages dans les provinces Ottomanes. Paris 1859. Τὴν πληροφορίαν, ὅτι οὗτος ἔχει πληροφορίας περὶ Βαλλαχάδων, καθὼς καὶ τὴν κατωτέρω περὶ αὐτῶν βιβλιογραφίαν ὀφείλω εἰς τὸν κ. Ἄπ. Βακαλόπουλον. Ἄ' περὶ Βαλλαχάδων πληροφορίες τοῦ Νικολαΐδου εὐρίσκονται ἐν τόμ. Β', σ. 216 κέ. ὑπὸ τὸν τίτλον Les apostates du district d' Anassélitzza nommés V' Allahadés.

νειμεν ἀφθόνως τοὺς τίτλους τοῦ βέη, τοὺς βαθμοὺς τοῦ καπετάνιου καὶ τοῦ φύλακος τῶν δερβενίων εἰς ἀνθρώπους ἀμαθεῖς καὶ ἀγορικούς.

Ὁρμώμενοι ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης καὶ χάρις εἰς τὴν εὐνοίαν, ἦν ἀπολαμβάνουσιν οἱ ἐξωμόται ἐν Τουρκίᾳ, ἐντὸς ὀλίγου ἐνεφανίσθησαν ὡς πολυάριθμοι τυραννίσκοι, οἵτινες ἤσκησαν τὴν σκληρότητα αὐτῶν κατὰ τῶν σκληροτραχήλων ἀπίστων, οἵτινες ἔμενον πιστοὶ εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ. Τοῦτο οὐδόλως ἠμπόδισε τὸ πλῆθος τῶν τιτλούχων τούτων μωαμεθανῶν νὰ εὐρίσκωνται εἰς μεγίστην ἀθλιότητα. Εἶναι περίεργον νὰ τοὺς ἀκούῃ κανεὶς νὰ δμιλοῦν.

— Ἀλλῆ μπέη, ἔκοψες ξύλα ;

— Ὁχι, Χασὰν μπέη. Ἄς πάμε καλύτερα νὰ μάσουμε φρύγανα. Εἶναι λιγώτερο κουραστικό.¹

Ὡς πρὸς τοὺς ἐξωμότας τῆς ὑπαίθρου τὸ πρᾶγμα εἶναι διάφορον. Μὴ ἔχοντες τὴν ἀλαζονείαν, τὴν χαρακτηρίζουσιν τοὺς Τούρκους, καὶ μὴ γνωρίζοντες ἀκριβῶς διατὶ τοὺς ὀνομάζουσι μουσουλμάνους, στενάξουν ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν ἀνυποδότητων μπέηδων τῆς πόλεως· καλλιεργοῦν τὴν γῆν ὅπως οἱ χριστιανοὶ καὶ δὲν διαφέρουν αὐτῶν εἰμὴ κατὰ τὸ λευκὸν σαρίκιον, τὸ ὁποῖον ἀντικαθιστᾷ παρ' αὐτοῖς τὸ μαῦρον κάλυμμα τῶν γκισούρηδων. Πρᾶοι, φιλόξενοι, εὐδιοίκητοι, ἐμφανίζουσι καταπληκτικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἄλλους ἐξωμότας, οἵτινες εἶναι σκληρότεροι τῶν ἀληθινῶν μουσουλμάνων, ὅπως λ. χ. οἱ τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Κρήτης.

Ἐπισκεπτόμεθα δύο χωρία τῶν. Δὲν εὐρίσκομεν οὔτε τζαμί οὔτε μιναρέν. Τὸ μόνον πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον διακρίνει αὐτὰ ἀπὸ τὰ χριστιανικά, εἶναι ὅτι τὰ παράθυρα τῶν δωματίων τῶν γυναικῶν εἶναι ἀνοιγμένα ὑψηλότερον ἀπὸ τὰ παράθυρα τῶν δωματίων τῶν ἀνδρῶν. Ἐὰν κρύπτουν τὰ χαρέμιά των, τὸ κάμνουν ὄχι διὰ νὰ χρησιμοποιοῦσιν τὸ παιδαριῶδες δικαίωμα τῶν πιστῶν, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀπομακρύνουν τὰς οικογενείας των ἀπὸ τοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι, μολονότι δμόθρησκοι, δὲν παύουν νὰ εἶναι τύραννοί των.

Οἱ καλοὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι μᾶς δέχονται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν κατοικιῶν των· δὲν μᾶς ἀποκρύπτουν ὅτι ἔχουσι νὰ ὑποφέρωσι».

Ὁ Νικολαΐδης συνεχίζων παραθέτει διάλογον μετὰ νεαρᾶς μωαμεθανῆς Ἑλληνίδος καὶ κατωτέρω² διάλογον μετὰ τινος ἱμάμη, καταγομένου

¹ Ὁ Ζῶτος ἀναφέρει τὸ σκῶμμα ὑπὸ διάφορόν πως μορφῆν.

— Πάμε, βέη, γιὰ ξύλα ἢ γιὰ φρύγανα.

— Βαλαά, δὲν ἔχω τσαρούχια.

Παραθέτει δὲ καὶ τὸ ἑξῆς.

— Δός μοι τὰ τσαρούχια σου νὰ πάη ὁ βέης γιὰ νερό.

— Τὰ ἔχει ὁ βέης στὸ μύλο, βαλαά.

² Ἐν σ. 253.

ἐκ Βαλλαχάδων τῶν Γρεβενῶν, ἀποκαλουμένου δ' ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων Κονιάρων Γκισοῦρ - ἱμάμ, ἦτοι ἀπίστου ἱμάμη. Εἰς τοὺς διαλόγους αὐτοὺς εἶναι καταφανῆς ἡ σύγχυσις, ἡ ὁποία ἐπεκράτει εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀμαθῶν καὶ ἀφελῶν τούτων χωρικῶν, οἱ ὅποιοι ἰσχυρίζοντο μὲν ὅτι ἦσαν Τοῦρκοι, διετήρουν ὅμως καὶ συνείδησιν τῆς ἑλληνικῆς τῶν καταγωγῆς καὶ ἀνεμείγνουν εἰς τὰ μουσουλμανικὰ τῶν ἔθιμα ὄρκους καὶ ἔθιμα χριστιανικά. Ὡς παράδειγμα ἀναφέρει ὁ Νικολαΐδης τοὺς ἑξῆς διαλόγους.

— Λοιπὸν εἶσαι Τοῦρκος, Μουσταφᾶ;

— Εἶμαι, μὰ τὴν Παναγιά.

— Θέλεις νὰ φᾶς κρέας, Ἄλῃ;

— Κρέας; Ὁχι! σήμερα εἶναι Παρασκευή.

Ὁ ἱμάμης ἐξ ἄλλου ἀπαντῶν εἰς τὴν ἐρώτησιν, τί θὰ ἔκαμνον, ἂν ἀντὶ τοῦ Σουλτάνου κατελάμβανε τὴν ἐξουσίαν χριστιανός, λέγει σαφέστερον· «Θὰ φυλάξωμεν τὴν θρησκείαν μας, θὰ μείνωμεν μωαμεθανοί, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἄλλα θὰ εἴμεθα πάντοτε Ἕλληνες».

Τὴν ἀνωτέρω περὶ ἐξισλαμίσεως τῶν Βαλλαχάδων παράδοσιν ἀναφέρει καὶ ὁ Ζῶτος,¹ προσθέτων ὅτι οἱ δύο πρῶτοι ἐξισλαμισθέντες νεανίαὶ ὠνομαζόντο ὡς χριστιανοὶ Κωνσταντῖνος καὶ Ἄθανάσιος καὶ ὅτι παρεχωρήθησαν εἰς αὐτοὺς πλὴν τῶν στρατιωτικῶν βαθμῶν καὶ τὰ δικαιώματα καὶ προνόμια τῶν προνομιούχων οἰκογενειῶν τῶν κατακτητῶν τῶν χρόνων Μωάμεθ τοῦ Β'. Συνεχίζων λέγει ὅτι ὁ ἐξισλαμισμὸς ἐνετάθη καὶ βραδύτερον, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἄλῃ Πασᾶ. Ἀναφέρει δὲ καὶ τοὺς ὑπὸ τοῦ Νικολαΐδου παρατιθεμένους διαλόγους ὑπὸ ἄλλην ὁμοῦ παραλλαγῆν.

— Τοῦρκος εἶσαι, Χασάνη;

— Οὔγι! Τί λές! Ὁ πάππος μου Βασίλειος ἦταν χριστιανός, βαλαά. Στὸν καιρὸ τ' Ἄλῃ Πασᾶ ἐτούρκεψε, μὰ τὴν Παναγιά.

— Τρῶς τυρί, Ἄλῃ;

— Ὁχι! Κ' εἶν' Παρασκευή, ποῦ σταύρωσαν οἱ Ἑβραῖοι τὸν Χριστό.

Οἱ διάλογοι αὐτοὶ εἶναι προφανῶς σκώμματα, πλασθέντα ὑπὸ τῶν συγκατοίκων χριστιανῶν, διὰ νὰ δείξουν ἀκριβῶς τὴν σύγχυσιν, ἡ ὁποία ἐπεκράτει εἰς τοὺς Βαλλαχάδες μεταξὺ τῶν παλαιῶν αὐτῶν χριστιανικῶν δοξασιῶν καὶ συνηθειῶν καὶ τῆς νέας μουσουλμανικῆς αὐτῶν πίστεως.

Τοιαῦτα σκώμματα, ἀναφερόμενα ὅχι μόνον εἰς τὴν θρησκευτικὴν

¹ Ἐνθ' ἀν. σ. 252.

τῶν Βαλλαχάδων σύγχυσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀθλίαν οἰκονομικὴν κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον περιέλθει ἰδίως οἱ ἔξ αὐτῶν τιτλοφορούμενοι μπέηδες, ἦσαν, φαίνεται, πολυάριθμα, πλὴν δὲ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων συνελέγησαν καὶ τινα ὑπὸ τοῦ Κ. Μπέντα.¹

Ὡς πρὸς τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν τῶν Βαλλαχάδων μπέηδων ἄξια προσοχῆς εἶναι καὶ ὅσα λέγει περὶ αὐτῶν ὁ Rouqueville. Οὗτος² χαρακτηρίζει αὐτοὺς ὡς στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν, ὅπως καὶ πράγματι ἦσαν εἰς παλαιότερους χρόνους, παραβάλλει δ' αὐτοὺς πρὸς τοὺς Γάλλους φεουδάρχας τοῦ ΙΕ' αἰῶνος. «Ἐχουν, λέγει, τὴν φήμην, ὅτι εἶναι σπάταλοι καὶ φίλοι τῆς τραπέζης, ἐλαττώματα ὅχι σπάνια εἰς τοὺς Τούρκους. Ὁ βίος αὐτῶν ὀλόκληρος διέρχεται εἰς συμπόσια ἢ τὸ κυνήγιον χωρὶς νὰ φροντίζουσι νὰ ἀποθησαυρίζουσι οὐδὲ νὰ σκέπτονται διὰ τὸ μέλλον, τὸ ὁποῖον ἐπαναλαμβάνεται δι' αὐτοὺς ὅπως αἱ ὠραι τοῦ ἔτους, παρέχον εἰς αὐτοὺς ἀκνώτους θησαυροὺς τρυγητῶν καὶ συγκομιδῶν». Περαιτέρω ὁ Rouqueville ἀφηγεῖται ἐὰν τῆς ὑποδοχῆς αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἀγιάνη τῆς Ἀνασελίτσας, ὅστις ἐώρταζε τοὺς γάμους του. Διακόσιοι καὶ πλεον Τοῦρκοι προύχοντες τῆς Μακεδονίας ἦσαν συνηθροισμένοι εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ συμποσίου πέριξ στρογγύλων χαλκίνων τραπεζῶν ἐπιχρυσωμένων, ἐπὶ τῶν ὁποίων τὰ πινάκια διεδέχοντο ἄλληλα. Ἔτρωγον κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν πρωτογονικῶν ἀνθρώπων σχίζοντες τὰ κρέατα διὰ τῶν δακτύλων ταχέως καὶ χωρὶς νὰ δμιλοῦν. Νέοι δὲ ἀκόλουθοι, πλουσίως ἐνδεδιμένοι, προσέφερον κατόπιν εἰς κύπελα ἐπίχρυσα οἶνον μετὰ πάγου, καθ' ὃν χρόνον οἱ μουσικοὶ ἔκαμον νὰ ἀντηγῇ τὸ μέγαρον καὶ αἱ αὐλαὶ ἐκ τῶν ἤχων τῶν βαρβάρων αὐτῶν ὀργάνων καὶ τῶν ἐπιφημιῶν». Ὁ Γάλλος πρῶξενος, ὁ ὁποῖος ἦτο συνηθισμένος εἰς τὴν πολυτέλειαν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ἐκδηλώνει τὸν θαυμασμόν του διὰ τὴν πολυτέλειαν τοῦ ἀγιάνη καὶ τὸν φιλόφρονα τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον τὸν μετεχειρίσθη, προσενεγκὼν μάλιστα εἰς αὐτὸν κατὰ τὴν ἀναχώρησίν του καὶ πολυτελεῖς ἀργυροῦν τουρκικὸν μελανοδοχεῖον. Ἡ διαγωγή ἐν γένει καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἀγιάνη καὶ τῶν λοιπῶν μπέηδων καὶ ἡ χρῆσις τοῦ οἴνου,³ ἢ ὁποία εἶναι ἀπηγορευμένη εἰς τοὺς μουσουλμάνους, δεικνύουν τὴν ἑλληνικὴν καταγωγὴν τῶν συγκεντρωθέντων εἰς τὸ συμπόσιον.

Ἀντίθετον πρὸς τὴν τοῦ Rouqueville εἰκόνα τῆς ἀριστοκρατίας ταύτης παρουσιάζουν τὰ σκώμματα, καθὼς καὶ αἱ πληροφορίες τοῦ Νικολαΐδου καὶ τοῦ Ζώτου. Ἡ μεταβολὴ αὕτη ὀφείλεται ἀσφαλῶς ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸν σπάταλον αὐτῆς βίον, ἀφ' ἑτέρου δέ, ὡς παρατηρεῖ ὁ

¹ Κ. Μπέντα, Ἀνέκδοτα ἀπὸ τῆ ζωῆ τῶν περιφήμων Βαλαάδων. Μακεδονικὸν ἡμερολόγιον Ν. Σφενδόνη, 19.8, σ. 235 κέ.

² Ἐνθ' ἄν. σ. 511.

³ Rouqueville, ἐνθ' ἄν. II, 28.

Ζῶτος, εἰς τὸ φερμάνιον τοῦ Γκιουλχανὲ (1839) τοῦ σουλτάν Μειζίτι, διὰ τοῦ ὁποίου κατηργήθησαν τὰ προνόμια τῶν βέηδων, ἀνεκουφίσθησαν δ' οἱ χριστιανοὶ χωρικοὶ ἀπὸ τῶν ἀργυρολογιῶν καὶ διαρπαγῶν αὐτῶν.

Ἔως πρὸς τὸν χρόνον τῆς ἐξισλαμίσεως τῶν Βαλλαχάδων ὑπάρχει, ὡς εἴπομεν, διαφορὰ γνῶμῶν. Ὁ Rouqueville¹ λέγει ὅτι ἡ Λεψίστα ἢ Ἄνασελίτσα ἐκτίσθη κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ὑπὸ ἀποικίας ἐξισλαμισθέντων Βαρδαριωτῶν, τοὺς ὁποίους οἱ σουλτάνοι ὑποκατέστησαν εἰς τοὺς χριστιανούς, τοὺς ὁποίους εἶχον σφάξει ἢ ἐξανδραποδίσει, οὐδὲν ὅμως τεκμήριον τῆς γνώμης αὐτοῦ προσκομίζει. Ἐκ τῶν νεωτέρων ἄλλοι μὲν θέτουν αὐτὴν εἰς παλαιότερους αἰῶνας, ΙΓ', ΙΖ' ἢ ΙΗ', καὶ ἄλλοι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἄλῃ Πασᾶ. Αἱ ἐξενεχθεῖσαι ὅμως γνῶμαι εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀτεκμηρίωτοι. Μόνον ὁ Καλινδέρης προσήγαγε θετικὰ τινα σχετικὰ τεκμήρια,² ἐκ τῶν ὁποίων δύνανται νὰ καθορισθῶσιν ἀπώτατον καὶ ἐγγύτατον ὄριον.

Τὸ πλησιέστερον χρονικῶς πρὸς ἡμᾶς τεκμήριον εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σισανίου εἰς τὰς τελευταίας σελίδας τοῦ λεγομένου κώδικος τοῦ Ζωσιμᾶ τῆς Σιατίστης γραφεὶς κατάλογος τῶν χωρίων, τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σισανίου ἐν ἔτει 1797. Ἐν τῷ καταλόγῳ τούτῳ σημειοῦνται πλὴν τῶν χριστιανικῶν καὶ τὰ μωαμεθανικὰ χωρία τῶν Βαλλαχάδων, ὡς καὶ τὰ μεικτὰ ἐκ χριστιανῶν καὶ μωαμεθανῶν. Ὡστε ἡ ἐξισλάμις αὐτῶν εἶναι ἀσφαλῶς παλαιότερα τῆς χρονολογίας τοῦ καταλόγου, δηλ. τοῦ ἔτους 1797. Πλὴν ὅμως τοῦ τεκμηρίου τούτου ὁ Καλινδέρης ὀρθῶς ἐσημείωσε καὶ ἄλλο ἐκ τοῦ κώδικος τῆς Μονῆς Μεταμορφώσεως, τῆς ἐπιλεγομένης τῆς Ζάμπορδας. Ἐν τῷ κώδικι τούτῳ ἀναγράφονται ἐν ἔτει 1692 ὀνόματα χριστιανῶν δωρητῶν καὶ ἱερῶν ἐκ χωρίων, τὰ ὁποῖα εἶναι γνωστὰ ὡς ἀμιγῆ μωαμεθανικά, ὡς τὸ Βέντζι, οἱ Ἄγαλαῖοι, ἡ Τόριστα, ἡ Πηγαδίτσα κ.τ.λ. Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τεκμηρίου τούτου κατὰ τὸν Καλινδέρην ἡ ἐξισλάμις τῶν Βαλλαχάδων θὰ ἔπρεπε νὰ τεθῆ μετὰ τὸ ἔτος 1692. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐξισλάμις ἐγένετο μετὰ τὸ 1692, ἀλλὰ πρὸ τοῦ 1797.

Εἰς τὰ τεκμήρια ταῦτα δύνανται, νομίζω, νὰ προστεθῶσι καὶ δύο ἄλλα. Πρῶτον ὁ Rouqueville κατὰ τὸ ταξείδιόν του εὔρε τὰ χωρία μωαμεθανικά, οὐδένα δὲ λόγον κάμνει περὶ προσφάτου αὐτῶν ἐξισλαμίσεως ὑπὸ τοῦ Ἄλῃ Πασᾶ. Ἄρα καὶ πρὸ τούτου ἦσαν μωαμεθανικά. Δεύτερον ἡ παράδοσις τῶν Βαλλαχάδων, ὅτι οἱ πρῶτοι ἐξισλαμισθέντες ἦσαν δύο ἐγγῶροι νεανίαί, ἀχθέντες εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁσονδήποτε καὶ ἂν θεωρηθῇ πλάσμα, προϋποθέτει καὶ ὡς πλάσμα ἀκόμη τὸ παιδομάζωμα, τὸ

¹ Ἐνθ' ἀν. ΙΙ, σ. 509.

² Μιχ. Α. Καλινδέρη. Σημειώματα ἱστορικὰ (ἐκ τῆς Δυτ. Μακεδονίας). Πτολεμαῖς, 1939, σ. 6, 45-6.

ὄποιον, ὡς γνωστόν, ἔληξε περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰῶνος. Πρέπει λοιπὸν ἡ ἐξιλαμίσις νὰ ἤρχισε πρὸ τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνος τούτου. Βεβαίως τὸ ὄριον τοῦ 1692 τοῦ κώδικος τῆς Ζάμπορδας εἶναι σημαντικόν, ἀλλ' ἡ ὑπαρξίς εἰσέτι χριστιανῶν εἰς τὰ χωρία δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἐξιλαμισμὸς δὲν ἐγένετο βιαίως καὶ ὀμαδικῶς, ἀλλὰ προχώρησε βαθμηδόν. Ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι πρὸ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν ὠρισμένα χωρία ἦσαν καθαρῶς μωαμεθανικά, δὲν ἔχει ἀπόλυτον ἀποδεικτικὴν σημασίαν διὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους, διότι κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Καλινδέρη ἡ σύστασις τῶν χωρίων τούτων ἔνεκα μετακινήσεων τῶν πληθυσμῶν δὲν παρέμενε πάντοτε ἡ αὐτή. Ἡ παρατήρησις αὕτη ἐξασθενίζει τὴν γνώμην, ὅτι ἀποκλείεται ὁ ἐξιλαμισμὸς πρὸ τοῦ 1692. Κατὰ ταῦτα, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ ἐξιλαμισμὸς ἤρχισε πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ἀλλὰ κατὰ τὸ 1692 ὑφίσταντο ἔτι ἀρκετοὶ χριστιανοὶ εἰς τὰ κατόπιν καθαρῶς μωαμεθανικά χωρία, πρᾶγμα τὸ ὄποιον δεικνύει ὅτι δὲν εἶχε λάβει ἀκόμη τὴν ἔκτασιν, τὴν ὁποίαν ἔλαβε κατόπιν, νομίζω ὅτι τὴν ἔναρξιν αὐτοῦ δυνάμεθα ἀκριβέστερον νὰ θέσωμεν περὶ τὸ τρίτον τέταρτον ἢ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἐξηκολούθησε σποραδικῶς καὶ μέχρι τέλους τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἔνεκα οἰκονομικῶν κυρίως πιέσεων τῶν μπέτηδων, τῶν Τουρκαλβανῶν καὶ τοῦ Ἀλῆ, ὅστις μετέβαλλεν εἰς τσιφλίκια τὰ χριστιανικά χωρία, ἀθροῖαι ὅμως ἐξιλαμίσεις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους μὲ τὰ ὑπάρχοντα σήμερον τεκμήρια δὲν φαίνονται πιθανά.

Πόσα καὶ ποῖα ἦσαν τὰ ἐξιλαμισθέντα χωρία δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Ὁ κατάλογος τοῦ Νεοφύτου σημειώνει τὰ κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ μωαμεθανικά χωρία, ἐσχάτως δ' ὁ Δρόσος ἐδημοσίευσεν κατάλογον αὐτῶν τῆς Ἀνασελίτης καὶ τῶν Γρεβενῶν,¹ ἔχω ὅμως τὴν ἰδέαν, ὅτι ἀμφοτέρωθεν δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὀριστικοί. Νομίζω ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συλλεχθῶσι καὶ ἄλλαι περὶ τῶν Βαλλαχάδων² πληροφορίαι καὶ ὅτι εἶναι ἀναγκαία μία συστηματικὴ περὶ αὐτῶν μελέτη, ἡ ὁποία θὰ διεφώτιζε μίαν μικρὰν θλιβερὰν σελίδα τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας. Διὰ τὸν μέλλοντα νὰ ἀσχοληθῇ περὶ αὐτὴν παραθέτω ἔνταῦθα καὶ τὴν ὑπόλοιπον βιβλιογραφίαν, τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Ἀπ. Βακαλοπούλου σημειωθεῖσαν.

Λάμπρου Κουτσονίκα, Γενικὴ ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἀθήναι, 1863, τ. 1, σ. 124.—Γ'. Π. Σ. Π., Οἱ Βαλαᾶδες.

¹ Ζαχ. Δρόσου, Οἱ Βαλαᾶδες τῆς Ἀνασελίτης καὶ τῶν Γρεβενῶν. Ἡμερολόγιον Δυτικῆς Μακεδονίας. 1938, σ. 146·9.

² Ἀναφέρω π. χ. τὸν περιηγητὴν Leake, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον δὲν ἠδυνήθη νὰ ἴδω.

Μακεδονικὸν ἡμερολόγιον. Ἐν Ἀθήναις, 1911, σ. 113.—Κ. Ἀγγελῆ, Τὸ Τσοτύλιον. Ἡμερολόγιον Δυτικῆς Μακεδονίας. Κοζάνη, 1932, σ. 138-140, 141.—Ζαχ. Δρόσου, Οἱ Βαλαῶδες τῆς Ἀνασελίτσης καὶ Γρεβενῶν. Ἡμερολόγιον Δυτικῆς Μακεδονίας. Κοζάνη, 1938, σ. 146-9.—Μιχ. Καλινδέρη, Γραπτὰ μνημεῖα ἀπὸ τῆ Δυτ. Μακεδονία χρόνων τουρκοκρατίας. Πτολεμαῖς, 1940, σ. 56, 60.—Ι. Ν. Φωτοπούλου, Ἱστορία τῆς Ξελίτσης—Ἐρατύρας ἀπὸ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους μέχρι τοῦ 1912 καὶ ἐν μέρει μέχρι σήμερον. Ἀθήναι, 1939, σ. 67 κέ.—Ἀντ. Δ. Κεραμοπούλλου, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι. Ἐν Ἀθήναις, 1939, σ. 19, 58.—Ἀλ. Λέτσα, Ὁ γάμος ἐν Βογατσικῶ. Μακεδονικὰ τ. Α', σ. 129,.

ΣΤΙΛΠΩΝ Π. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ]